

Forord

Med denne boka om *Helse og velferd hos sau*, ønsker vi å fylle et hull i norsk faglitteratur om sau. Norsk sauehold gjennomgår i likhet med andre husdyrproduksjoner en strukturendring, hvor antall bruk går ned mens størrelsen på flokkene øker. Betydningen av solid fagkunnskap, gode systemer og forebyggende tiltak blir større. Første del, *Forebygging i flokken*, omhandler forhold som er viktige for å gi hele flokken et best mulig utgangspunkt for god helse, velferd og produksjon. Andre del, *Fruktbarhet og lamming*, beskriver brunst, befruktning og drektighet og ikke minst lammingshjelp og lammestell. Tredje del, *Dyrevelferd*, omhandler atferd og velferd hos sau og gir blant annet innblikk i hvorfor sauen gjør som den gjør og hva som må til for å skape et produksjonsmiljø som dyra trives i. Fjerde del, *Sjukdommer*, gir en grundig innføring i sjukdommer hos sau, og beskriver hva den enkelte saueprodusent selv kan gjøre for å forebygge sykdom. De sjukdommene vi har ansett for å være av størst betydning i norsk sauehold er omtalt mer inngående, mens sjukdommer av mindre betydning kun omtales kort.

Samfunnet stiller også nye og strengere krav til matprodusenter, blant annet gjennom krav til dokumentasjon av kompetanse når det gjelder driftsform og dyras mentale og fysiologiske behov. En viktig grunn til å skrive denne boka har derfor vært å formidle nødvendig kunnskap på dette området. Del 3, *Dyrevelferd*, utgjør sammen med *Lamming og lammestell* i del 2, kursinnholdet for kurset *Dyrevelferd hos sau*. Ved å gjennomføre dette kurset får man dokumentasjon på at man har kompetanse som tilfredsstillende kravet i *forskrift om velferd hos småfe*. Kravet gjelder fra 1. januar 2010.

Boka er blitt gjennom et godt samarbeid mellom Tun forlag og Animalia, ved Helsetjenesten for sau. Medforfatterne er både spesialister innen sine fagfelt og sitter med en bred generell kompetanse på sauehelse. Til sammen har dette gjort *Helse og velferd hos sau* til ei bok som er tuftet på den beste tilgjengelige kunnskap vi har om helse og velferd hos sau per i dag.

I tillegg til å bidra med faktakunnskap ønsker vi også at boka skal være en kilde til diskusjon. Det er ikke alle problemstillinger det finnes noe eksakt svar på, for eksempel når det gjelder hvor vi skal legge lista for hva som er akseptabel trivsel, helse og produksjon i en moderne husdyrproduksjon. Gjennom å peke på en del utfordringer i saueholdet håper vi å kunne stimulere til en fruktbar diskusjon om veien videre for norsk sauefôring.

Boka er først og fremst skrevet for saueprodusenter, men vil også kunne være til nytte for veterinærer, veterinærstudenter, rådgivere og andre som er interessert i helse og velferd hos sau.

Oslo, desember 2007

Synnøve Vatn, Lisbeth Hektoen og Ola Nafstad

Innholdsfortegnelse

Helse og velferd hos sau i Norge	8	Det nyfødte lammet	60
Helsetjenesten for sau	10	Helse og velferd hos kopplam – en utfordring	65
Forebygging i flokken		Dyrevelferd	
Helse og velferd satt i system	14	Dyrevelferd i saueholdet	68
Forebyggende helsearbeid	15	Dyrevelferd – hva er det egentlig?	69
Grunnleggende forebyggende tiltak mot sykdom	16	Hvorfor er dyrevelferd viktig?	72
Systemer for dokumentasjon	17	Sauene ringas egne målsetninger: Handlingsplan for dyrevelferd i saueholdet	75
Smittebeskyttelse – en måte å tenke på	20	Sauens atferd	76
Ulike kategorier smittestoff og sykdommer	21	Fra villsau til husdyr	76
Smitteveier	23	Sauens sanser	77
Verktøy og regler for smittebeskyttelse av besetningen	24	Samspill mellom individer	79
Smittebeskyttelse innen besetningen	27	Flokken	81
Beskyttelse av egen helse	28	Sauens atferd på beite	83
Immunitet og motstandskraft	29	Mørsatferd	84
Nedsatt motstandskraft	30	Atferd hos lam	88
Betydningen av råmelk	31	Vurdering av dyrevelferd	90
Vaksinering og vaksinasjonsprogrammer	34	Ulike typer velferds-indikatorer	90
Helse og hold hos søya	36	Fysiologiske reaksjoner som velferdsindikator	91
Betydning av hold	37	Atferd som velferdsindikator	93
Verktøy	39	Helse som velferds-indikatorer	97
		Produksjon som velferdsindikator	99
Fruktbarhet og lamming		Lover og forskrifter med betydning for helse og velferd hos sau	101
Reproduksjon og fruktbarhet	44	Dyrevernsloven (lov om dyrevern)	101
Soyas normalereproduksjon	44	Forskrift om velferd for småfe	102
Soyas normale drektighet	46	Forskrift om bekjempelse av dyresjukdommer	102
Kunstig sædoverføring	47	Forskrift om vern av dyr under transport og tilknyttede aktiviteter	102
Naturlig brunstsynkronisering	48	Krav til husdyrrom	103
Værens normale reproduksjon	50	Generelle krav til husdyrrom	103
Lamming og lammestell	51	Krav til klima, lys og lydnivå	104
Normal fødsel	51	Plassbehov	108
Leie, stilling og holdning	52	Golv og liggeunderlag	114
Grunnregler for fødselshjelp	53	Driftsformer med enkle husdyrrom	118
Undersøkelse ved	55	Enkle dyrerom og utegang	118
fødselsproblemer	55		
Ulike fødselsproblemer	55		

Helårs utedrift	119
Brann og ulykker i sauefjøs	120
Brann og brannforebygging	120
Andre katastrofer i husdyrrom	122
Skader på grunn av innredning og manglende vedlikehold	122
Grunnleggende krav til drikkevann og fôr	122
Drikkevann	122
Fôr og fôring	125
Dyrevelferd på beite	128
Tap på beite – omfang og årsaker	129
Tiltak for god dyre-velferd i beiteperioden	130
Tap av sau forårsaket av rovvilt	134
Håndtering og transport av sau	138
Forholdet mellom sau og menneske	138
Transport	140
Gjeting og bruk av hund	144
Tilsyn	144
Sviktende dyreomsorg	145
Avl for helse og velferd	147
Organisert avlsarbeid på sau	147
Avl for helse og velferd i den enkelte besetning	148
Håndtering av sjuke og skadde dyr	150
Regelverk	150
Håndtering av det sjuke dyret	150
Tegn på sjukdom	151
Når skal veterinær kontaktes?	154
Behandlingskostnader mot dyrets økonomiske verdi	154
Avlivning av sau	154

Sjukdommer

Infeksjonssjukdommer	158
Koli-infeksjoner	158
Klostridieinfeksjoner	161
Pulpanyre	161
Stivkrampe (tetanus)	162
Bråsott (snarejsjuka)	162
Gassgangren (gassødem, malingt ødem, raslesjuka, blackleg)	163
Sjeldne klostridieinfeksjoner	163

Flåttrelatererte sjukdommer	163
Sjodogg	163
Louping-ill	166
Pasteurellose	166
Listeriose	167
Hjernebetennelse	167
Andre former for listeriose	168
Byllesjuka	171
Mædi/lentivirus	172
Skrapesjuka (scrapie)	174
Paratuberkulose	176
Salmonellainfeksjoner	178
Sjukdommer i brysthula	179
Lungebetennelser	179
Mellomgolvsbrokk	181
Betennelse på hjerteklaffene (endokarditt)	181
Medfødt hjertefeil	182
Sjukdommer i fordøyelseskanalen	183
Tenner og tannfelling	184
Sjukdommer i tenner og munnhule	184
Mage- og tarm-betennelser (unntatt sjukdommer forårsaket av parasitter)	185
Løpemagesjukdom	187
Sjukdommer i formagene	189
Akutt vomforstyrrelse	190
Kraftfôring	191
(kraftfôrforgiftning, akutt sur vom)	191
Sur vom uten tydelige tegn på sjukdom (subklinisk sur vom)	192
Trommesjuka	192
Problemer ved utvikling av formagefunksjonen hos lam	193
Sur vom (vomacidose) hos lam	193
Vomforråttelse (vomalkalose) hos lam	194
«Kaster jorten»	195
Tarmdreining (tarmslyng)	195
Sjukdommer forårsaket av parasitter i mage, tarm og lever	196
Koksidiøse	196
Rundorm	198
Bendelorm	206
Kryptosporidier	207
Infeksjon med Giardia	208
Leverikter	208

Omløp, kasting, død og svakfødte lam	210
Omløp	210
Kasting, død- og svakfødte lam	211
Toksoplasmose	213
Andre infeksjonssjukdommer som kan gi kasting, død- og svakfødte lam	216
Listeriose	216
Salmonellose	216
Campylobakteriose	216
Drøvtyggerpestivirus (border disease)	217
Sjukdommer i bør og buk i perioden rundt lamming	218
Bukbrokk («vom i skinn»)	218
Skjedeframfall (skjedeprolaps)	219
Børframfall (livmorframfall, uterusprolaps)	221
Tilbakeholdt etterbyrd	222
Børbetennelse	223
Matleie søyer etter lamming	225
Sjukdommer i jur og spener	226
Jurbetennelse	226
Spenskader og tette spener	230
Sjukdom i kjønns-organer og urinveier hos vær	231
Urinstein	231
Betennelse i forhuden	232
Misdannelser	232
Forsinket kjønnsmodning	233
Betennelser i testiklene og bitestiklene	233
Forhøyet kroppstemperatur	233
Sjukdommer i nervesystem og øyne	234
Hjernebarksår (CCN)	234
Hjernemargsår (FSE)	236
Hjernemark	237
Smittsom øyebetennelse	238
Innrullet øyelokk (entropion)	239
Hudsjukdommer og utøy	240
Munnkurv	240
Bakterielle hudbetennelser	241
Alveld	242
Hostalveld	244
Stress- og ernæringsbetinget ullavfall	244
Sår og sårbehandling	246
Lus og sauekrabbe	246
Saueskabb	248

Fluelarver – Myiasis	248
Sårflue	249
Sjukdommer i klauver, bein og skjelett	250
Klauvpleie og klauvsjukdommer	250
Klauvpleie	250
Klauvbyller	252
Forfangenhet	252
Økt risiko for klauvsjukdommer	253
Smittsom klauvsjuka	253
Bein- og skjelettlidelser	254
Leddbetennelse	254
Klauvspaltebetennelse	255
Bekkenløsning	256
Beinbrudd	257
Medfødte sene- og leddbåndskader	257
Rakitt – hjulbeinte lam	258
Stoffskifte- og mangelsjukdommer	258
Melkefeber – akutt kalsiummangel	258
Akutt kalsiummangel hos lam	259
Pustesjuka	259
Graskrampe – magnesiummangel	259
Ketose – fosterforgiftning	260
Selen- og vitamin E-mangel	262
Kobolt- og vitamin B ₁₂ -mangel	264
Kobbermangel	265
Jodmangel	266
Jernmangel	266
Forgiftninger	267
Kobberforgiftning	267
Forgiftninger med planter og sopp	268
Nitratforgiftning	270
Blyforgiftning	270
Veisaltforgiftning	271
Forgiftning med ammoniakkbehandlet grovfôr	271
Ordforklaringer	272
Stikkordsliste	279

